Valga hariduse lugu

Priit Riemann (Valga Muuseumi teadur-varahoidja)
Karin Varblane (Valga Muuseumi teadur-haridusjuht)

Valga hariduse ajalugu ulatub tagasi 1639. aastasse, mil Valgas on esimest korda dokumenteeritud kooli olemasolu.

1742. aastal ehitati puidust koolimaja ning 1788. aastal asutati kroonukool, millest kujunes hiljem kreisikool ja linnakool ja kus praegu tegutseb Valga Muusikakool. 19. sajandil laienesid haridusvõimalused nii poistele kui ka tüdrukutele ning suurenes õpilaste arv. Olulist rolli Valga ja kogu Lõuna-Eesti haridusloo arengus mängis 1849. aastal Valka toodud Jānis Cimze koolmeistrite seminar, kus valmistati ette tulevasi kihelkonnakoolide õpetajaid ja köstreid. Eestikeelse hariduse arengus Valgas oli tähtis roll Hans Eineril, kes juhtis 1880. aastal asutatud Peetri kirikukooli. Sel aastal tähistame tuntud Valga haridustegelase 170. sünniaastapäeva.

Samal ajal mõjutasid koolielu Vene keisririigi haridusreformid ja 19. sajandi lõpul tugevnenud venestamispoliitika. Valga hariduslugu peegeldab seega koolivõrgu laienemist, õpetajate ettevalmistuse arengut ning eesti emakeelse hariduse kujunemist mitmekultuurilises linnas.

Eriline koht Valga kooliloos on Marta Pärnal ja teistel tütarlaste hariduse edendajatel, kelle tegevus avas noortele naistele uusi võimalusi õppimiseks ja eneseteostuseks.

Omaette peatüki moodustavad poeglaste koolid ning nende roll haritud ja ühiskonnas aktiivse põlvkonna kujundamisel.

1930. aastatest tänaseni on Valga hariduselu läbi teinud suuri muutusi, peegeldades nii Eesti ühiskonna kui ka haridussüsteemi arengut.

Valka haridusluqu

Ligita Drubiņa (Valka koduloomuuseum)

Valka ja Valga ajalooliste protsesside arengut uurides tuleb arvestada linnade territoriaalset spetsiifikat – aastani 1920 oli praegune Valka nn vana Valka linna Lugaži (Luke) eeslinn.

Ettekandes on vaatluse all haridusajalugu Valkas alates 18. sajandist.

18. sajandi algus oli Vidzemes (Läti Liivimaal) raske aeg. 1702. aastal põletati maha Valka ja Lugaži kihelkonna kirikud ja koolid. 1736. aasta koolide ülevaatusel konstateeriti, et

Valkas tegutseb saksa ja Lugažis läti kool. Teated kooli tegevusest Lugaži kihelkonnas pärinevad 1799. aastast, vanemad dokumendid on kadunud.

19. sajandi teises pooles töötas Lugaži kihelkonnakoolis Jānis Cimze juhitud õpetajate seminari kasvandik Mārtiņš Ūdris, kelle ametiajal kool arenes ja kasvas. Sajandi lõpus tegutsesid Lugažis ka tütarlaste ja poeglaste erakool.

19.–20. sajandi vahetusel oli Valka koos Lugaži eeslinnaga kujunenud oluliseks hariduskeskuseks. 1919. aasta alguse ajalehes „Jaunā dzīve" (Uus Elu) on mainitud 11 õppeasutust.

Oluline pööre toimus 1920. aastal linna jagamise tagajärjel. Läti alale jäänud Lugaži eeslinna osas, mille nimeks sai Valka, polnud ühtki üldhariduskooli. Linna koolikomitee istungi otsus, et Valkasse on tarvis vähemalt kaht põhi- ja üht keskkooli, viidi ellu samal 1920. aastal.

Nõukogude okupatsiooni aastail tegutses linnas kaks keskkooli – üks läti ja teine vene õppekeelega.

Käesoleval sajandil on Valkas läbi viidud koolivõrgu reorganiseerimine. 2016. aasta juulist tegutseb linnas üks üldhariduslik õppeasutus – Jānis Cimze nimeline Valka gümnaasium.

Valka haridusasutuste arengut alates 18. sajandi kihelkonnakoolist tänapäeva gümnaasiumini on mõjutanud territoriaalsed muutused, riigivõimu vahetumine ning kogukonna rahvusliku ja sotsiaalse struktuuri ümberkujunemine.

Vidzeme mõisnike ja luteri vaimulike nägemus talurahvahariduse korraldamisest pärast pärisorjuse kaotamist 1819. aastal

Vija Daukšte (Läti Rahvusraamatukogu)

Kool ja rahvaharidus on iga rahva kultuuripärandi osa ning tema vaimse küpsuse tunnistus. Kui vaatleme tervikuna Vidzeme (Lievlandi) haridusruumi kuni 19. sajandi lõpuni, näeme kahte täiesti eraldiseisvat justkui paralleelmaailma. Üks neist ladina ja saksa keeles kõrgemale ühiskonnakihile ning teine läti ja eesti keeles talupoegkonnale. Seejuures omandas läti ja eesti keeles antud haridus oma selgelt organiseeritud, institutsionaalsed, programmilised ja püsivad piirjooned alles alates 18. sajandi teisest poolest, ning täiesti selgelt pärast pärisorjuse kaotamist Vidzemes (Liivimaa Läti ja Eesti osas) 1819. aastal.

Talupojad saavutasid isikuvabaduse ning kogu maa läks mõisate käsutusse ja omandisse. Talupoegadel maale õigust polnud. Võimu eesõigus jäi aadli ja selle eliidi – Liivimaa rüütelkonna – kätte. Nagu teada, ei saa mõisamajapidamine eksisteerida ilma

talumajapidamiseta. Päevakorda kerkis küsimus, kuidas edasi majandada. Turusuhetel põhinev põllumajandussüsteem nõudis lisaks tehnilisele kaasajastamisele ka haritud ja oskuslikke maaharijaid – talupoegi.

Aktuaalseks muutusid küsimused, mida haritud talupoeg peaks õigupoolest teadma, kus on piirid ja mida teha, et talupojad hariduse tõttu oma seisusest ei võõranduks. Osa valitsevast eliidist otsis lahendusi valgustusajastu ideaalidest, uskudes, et talupojaseisusest sõltub riigi heaolu. Konservatiivselt meelestatud osa eliidist hoidis kinni veendumusest, et talupojal tuleb püsida oma seisuses, oskuslikult majandada ja olla truu kirikule, püüdlemata edasise hariduse poole. 1830. aastad möödusid arutelude ja kahtluste vaimus. 1840. aastatel loodi esimesed rahvakoolide programmid. 1849. aasta tõi kaasa agraarreformid, algas teekond teoorjuse kaotamise poole. 1850. aastatel näis, et haridusreformidega võib veidi „pidurit tõmmata".

1860. aastatel said talupojad õiguse järk-järgult maad päriseks osta (omandisse). Peterburi taasalustas ideoloogilist programmi *üks tsaar, üks usk, üks keel*. Balti provintside talupoegade hariduse ideed omandasid aga uue teravuse. Seekord lisandus keeleküsimus. Kas saksa keel? Läti ja eesti? Kas tuleb kõne alla ühtne rahvas – baltlased ning saksa humanismi ideedel põhinev ühtne kultuuriruum ja saksa keel?

Kes osutus võitjaks ja kas oli kaotajaid? Mida oleme unustanud lisada Läti ja Eesti aja loosse?

Koolid Liivimaal – Eestis ja Lätis – Rootsi ajal

Aivar Põldvee (Tallinna Ülikool)

Eestlaste ja lätlaste „vana hea Rootsi aja" mälestuses on oluline koht kooliharidusel. Rootsi kuningriigi 1686. aasta kirikuseadus, mis pani aluse kiriklikule rahvaharidusele ja nn lugemisoskuse kampaaniale Rootsis ja Soomes, kehtestati Liivimaal alles 1694. aastal. Erinevate sotsiaalsete ja keeleliste olude tõttu tuli Liivimaal sarnaste sihtide saavutamiseks otsida teisi lahendusi. Läbimurdeliseks kujunes Liivimaa ülemsuperintendent Johann Fischeri tegevus (ametis 1674–1699). Fischer algatas oma trükikojas läti ja eesti kiriku- ja kooliraamatute trükkimise ning seadis eesmärgiks avada maal iga kihelkonnakiriku juures kool. Selle tegevuse toetamiseks taotles ta Rootsi riigilt raha ja tõmbas kaasa noori andekaid abilisi nagu Ernst Glück (1654–1705) läti alal ning Adrian Virginius (1663–1706) ja Bengt Gottfried Forseliuse (u 1660–1688) eesti alal. Ettekanne käsitleb Eesti, Läti ja Rootsi arhiiviallikate põhjal läti ja eesti koolide asutamist ja õpperaamatutega varustamist Liivimaal.

Koolimajade arhitektuurist Eestis 19. sajandi teisel ja 20. sajandi esimesel poolel (Liivimaa kubermangu ja Lõuna-Eesti maakondade näitel)

Hanno Talving (Eesti Vabaõhumuuseum)

Rahvakoolide võrgu laiemat levikut Eestis soodustasid 1816 ja 1819. a talurahvaseadused, mille kohaselt pidid mõisakogukonnad Liivimaal iga 500 ja Eestimaal iga 1000 hinge kohta kooli asutama. 19. saj algul ja keskpaiku ehitatud külakoolimajad olid tavaliselt rehehooned, kuna õpetaja sai olulise osa oma sissetulekust maaharimisest.

Kooliajaloo olulisteks tähisteks olid Läänemeremaade komitee 4. juuni 1865 otsuse ja 1866. aasta kogukonnaseaduse nõuded, mis kohustasid mõisaomanikke andma uute kooli- ja ka vallamajade püstitamiseks krundi ja ehituspalke. Maal hoogustus nüüdsest uut tüüpi koolimajade ehitamine, mis ei olnud enam suitsused rehehooned.

Pärast 1866. aasta vallaseadust läks uute koolimajade ehitamine Eesti- ja Liivimaa kubermangudes esialgu erinevat rada pidi. Kui Eestimaa kubermangus paigutati sellel perioodil majanduslikust kitsikusest tulenevalt kool ja vallavalitsus sama katuse alla ehk ehitati ühine kogukonnamaja, siis Liivimaal püstitati reeglina küllalt võimsad vanabalti tüüpi eraldi hooned.

Käsikäes õigeusu levitamisega 19. sajandil rajati õigeusu koolide võrk. Kirikute naabruses olnud õigeusu kihelkonnakoolide hooned püstitati riigi või õigeusu organisatsioonide abiga. Reeglina kasutati selleks erinevaid tüüpprojekte, mille olid valmistanud Riias töötanud väljapaistvad arhitektid nagu Heinrich Scheel, Johann Friedrich Baumann jt.

Alates 1880. aastate teises pooles hakati asutama ministeeriumikoole, mis pakkusid maarahvale paremat haridust. Riigi toetusel ehitati neile suured, tihti kahekorruselised koolimajad, milles oli pööratud rohkem tähelepanu õpi- ja elutingimuste parandamisele. Mõnevõrra sarnased olid ka pärast esimest vene revolutsiooni alates 1906. aastast lubatud haridusseltside poolt püstitatud koolimajad.

Pärast Eesti Vabariigi iseseisvumist kehtestati 9. septembril 1919 senise 3-klassilise hariduse asemel kohustuslik 4-klassiline haridus ning 1930 kohustuslik 6-klassiline haridus, mistõttu enamik varem ehitatud koolimaju jäid koolipere mahutamiseks kitsaks. Esialgu leevendas olukorda võõrandatud mõisahoonete kasutamine, kuhu paigutati üle 200 kooli.

Eeskujulike uute koolimajade saamiseks toimus 1921 ja 1930 kaks arhitektuurikonkurssi, mille võidutööde alusel püstitati mitmeid uusi haridushooneid. Uute koolimajade rajamist soodustas 1922. aastal moodustatud koolimajade ehitusfond, kust omavalitsused said

koolihoonete püstitamiseks pikaajalist soodsat laenu, mille abil ehitati üle maa tunnustatud Eesti arhitektide projektide järgi sadu moodsaid koolimaju.

Tartu Ülikooli ja Riia Polütehnilise Instituudi suhted aastatel 1834–1915 ning üliõpilaskorporatsioonide roll

Rūdolfs Rubenis (Läti Ülikool)

Ettekanne analüüsib Tartu ja Riia üliõpilaskorporatsioonide suhete arengut. Eraldi tähelepanu pööratakse mõlema linna balti üliõpilaskorporatsioonide elule, mis tõi kaasa mõlema osapoole integreerumise balti üliõpilaskorporatsioonide peresse. Ettekandes käsitletakse ühist suhtlust ja integratsiooni Tartu ja Riia üliõpilaste vahel peale Esimest maailmasõda ja sõdadevahelisel perioodil. Suhted jätkusid ka peale Teist maailmasõda paguluses ning tänapäeval pärast Nõukogude Liidu laialisaatmist.